

Mustafa Sadık er-Rafî'nin Arap Edebiyatına Dair Oryantalist Paradigmayı Eleştirisi

Mustafa Sadık al-Râfî's Critique of the Orientalist Paradigm on Arabic
Literature

Yusuf TEMEL

Dr. Öğretim Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi,
Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı

Dr. Lecturer, University of Adıyaman Faculty of Education, Department of Arabic Lan-
guage Education, Adıyaman /Turkey
ytemel@adiyaman.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1685-3871

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Temmuz / July 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.976234

Atıf / Citation: Temel, Yusuf. "Mustafa Sadık er-Rafî'nin Arap Edebiyatına Dair
Oryantalist Paradigmayı Eleştirisi / Mustafa Sadık al-Râfî's Critique of the
Orientalist Paradigm on Arabic Literature". *ilted: ilahiyat tetkikleri dergisi / journal of
ilahiyat researches* 56 (Aralık / December 2021/2), 187-205.

doi: 10.29288/ilted.976234

İntihal: Bu makale, özel bir yazılımca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilahiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Aydınlanma, coğrafi keşifler, sanayi devrimi ve benzer etkenlerin tesiriyle doğuya hâkim olma ümidi-ne kapılan batı emperyalizmi, istila ettiği toplumlari tanıyıp iç dinamiklerini deşifre etmek için oryantalist çalışmalarını başlatmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan ve farklı boyutlar kazanarak günümüzde de devam eden bu çalışmalar çok yönlü ve çeşitlidir. Arap edebiyat tarihi çalışmaları bu çalışmaların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Her ne kadar Arap şiiri hakkında bazı oryantalist iddialar polemik konusu olmuş ise de oryantalist telif tarzı Arap yazarlar arasında kabul görmüş ve Arap edebiyatı tarihine dair yazılan kitapların genelini şekillendirmiştir. Bu makalenin konusu Mısırlı âlim ve edebiyatçı Mustafa Sadık er- Râfi'nin Arap edebiyat tarihine dair oryantalist yaklaşıma ve yazım tarzına yönelttiği eleştiriler ve bu eleştirilerin değerlendirilmesidir. Râfi'nin bu alanda yazdığı kitabın başlangıç kısmından çıkardığımız bu eleştirileri terim eleştirisi, kalıp eleştirisi, niyet eleştirisi, pratik fayda eleştirisi başlıkları altında topladık. Bu başlıklar altında incelediğimiz eleştirilerin ortak noktası bunların esasında bir paradigma eleştirisi olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Arap Edebiyatı Tarihi, Mustafa Sadık al-Râfi'î, Oryantalist Paradigma, Arap Edebiyatı Dönemleri.

Abstract

Western imperialism, hoping to dominate the east under the influence of the Enlightenment, geographical discoveries, industrial revolution and similar factors, started orientalist studies to recognize the societies they invaded and decipher their internal dynamics. These studies, which started in the first half of the 19th century and continue today by gaining different dimensions, are versatile and diverse. Studies on the history of Arabic literature constitute an important part of these studies. Although some orientalist claims about Arabic poetry have been the subject of polemics, orientalist copyright style has been accepted among Arab writers and has shaped the general books written on the history of Arabic literature. The subject of this article is the criticisms of the Egyptian scholar and man of letters, Mustafa Sadık al-Râfi'î, towards the orientalist approach and writing style on the history of Arabic literature, and the evaluation of these criticisms. We gathered these criticisms, which we extracted from the beginning of Al-Râfi'î's book on this field, under the headings of term criticism, stereotype criticism, intention criticism, and practical utility criticism. The common point of the criticisms we have examined under these headings is that they are essentially a paradigm criticism.

Keywords: Arabic Language, History of Arabic Literature, Mustafa Sadık al-Râfi'î, Orientalist Paradigm, Arabic Literature Periods.

Extended Summary

Mustafa Sâdık al-Râfi'î draws attention as a writer and scholar who opposed orientalism within the framework of his specialization. Al-Râfi'î, who made serious criticisms of the way orientalists and many Arab writers deal with the history of Arabic literature, based his criticisms on sound reasons and interpretations. Al-Râfi'î, who knew pearls and pitfalls of the Arab-Islamic culture, to which he belonged, was able to criticize the new and the foreigner, far from bigotry. He analyzed the Orientalist paradigm and strengthened the criticisms directed at the other side by presenting his own alternative. The secret of his success is his ability to use the unique style of Arabic, and to represent it at the highest level as a living language. He gets this power of representation both from his full belief in the sources of the culture he belongs to, from his familiarity with the language and literary tradition woven around these sources, and from his innate propensity for declaration and rhetoric. He dealt with the history of Arabic literature, which is a new academic field of study, with a different approach than orientalists and other Arab writers, and shaped the book he wrote in this field with an original approach. Al-Râfi'î's criticisms can be classified under several headings. The first of these is on the

word literature, which has also been transferred into Turkish through morphological borrowing. al-Râfi'î's critique had a serious impact on the terminological problem stemming from the incompatibility between the orientalist paradigm and the traditional Arab-Islamic paradigm. The fact that this term is out of circulation after al-Râfi'î's criticism proves this effect. Another criticism is that orientalist divide the history of Arabic literature into five periods: Jahiliyye, Sadru'l-Islam, Umayyads, Abbasids and the Last Period. Al-Râfi'î attributes this division to the orientalist's foreignness to Arabic language and literature. According to Al-Râfi'î, this periodization may be suitable for studying the history of Arab civilization. However, such a division is meaningless to study the history of Arab literature. This superficial division produced by orientalist in comparison to their own language and literature history is insufficient in examining the history of Arabic literature. This is because, according to Al-Râfi'î, "The literary history of every nation should be divided according to the literary events of that nation." Another important criticism is that, reference books on the history of literature are filled with local and irrelevant information and thereby lack some practical benefit. Al-Râfi'î likened these books, which convey information without practical use, to death registers on the one hand, and index books already existing in the tradition on the other. Al-Râfi'î likens the contents of these books to the writings on the tombstones and the authors of these books to archaeologists who treat every stone he finds as historical artefacts. Considering the fact that the Islamic scientific tradition is based on service to the Qur'an, we can say that this criticism is accurate. Because in the traditional paradigm, sciences are tools. The reason for the existence of sciences is to serve purposes such as understanding the divine message, transferring this message to the outside world, and proving the claims it contains for living people. The knowledge of the past gains as much value as its service to the current life, which limits the volume and content of sciences. According to Al-Râfi'î, forgetting that science is a tool and making it an end is not a paradigm problem peculiar to literary history books. The proliferation of books in the type of citation, annotation, partial interpretation, abridgement, and the reading of different sciences without criticism, without questioning their purpose, with a rote approach is a paradigm failure that emerged in the late period. This malfunction has become widespread in the Islamic Ummah because reasoning has lost its power and independence in Islamic Ummah. Studies under the title of the history of Arabic literature do not have a very different nature and depth from the traditional books of hadith authors, biographies and indices. In our opinion, the most notable of these works is Al-Râfi'î's "Târîhu âdâbil-'Arab - History of Arabic Literatures". In this work, the author relates the history of Arabic literature to the existence of this literature. According to him, Arabic literature is not an accumulation that came about by chance. On the contrary, Arabic language was originated to be the ground and cradle for the divine message in this literature. Al-Râfi'î examines the Arab people in the first part of his book to find evidence supporting his argument. He questions and investigates the physical and spiritual characteristics of this tribe, the geography they live in, their tribe and social classes, and the interaction of social classes with each other and the effects of all these on shaping the Arabic culture and language. Later, he examines the features of the Arabic language in a narrower framework. He examines how this language was produced, by whom it was shaped, its dialects, its interaction with other languages, the different stages it went through, its deterioration and weakening, under various subheadings. He also examines the birth and development of the tradition of science among illiterate Arabs, and the means and methods of this tradition, under the heading of narrations and narrators. As we pointed out above, Râfi'î does all this in order to put on a reasonable and understandable ground how the miracle of the Qur'an was born and how it was preserved and handed down from generation to generation. After this theoretical preparation, he examines the Qur'an in the second volume of the book. He analyses many subjects in detail, from the compilation of the Qur'an to the differences in recitation, from its eloquence to the harmony of sound, in a way that will answer any doubts that may come to mind. In the next chapter, he deals with prophetic rhetoric. In the third volume, he examines in great detail the Arabic poetry, which represents the root and essence of Arabic literature. In summary, Al-Râfi'î tells the realistic story of how an illiterate

society evolved into a civilization through a divine book; with a specific focus that society's language and literature. In the field of Arab literary history, which is a new branch, the most important work which can reveal the traditional paradigm and which is far from imitations is Al-Râfi'î's work.

GİRİŞ

Edvard Said'e göre oryantalizm "Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur." Ve "Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşünüş biçimidir.¹ "Oryantalizmi bir muhakeme üslubu olarak incelemeksizin Avrupa Kültürüne Aydınlanma çağı sonrasında Doğu'yu politik, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel ve fikri bakımdan yönetmek ve -ve hatta üretmek- imkanı yoktur."² Edvard Said'in dikkat çektiği bu gerçeğe binaen oryantalistlerin Arap edebiyatına dair zihinsel tasavvurlarını makalenin başlığında paradigma olarak isimlendirmemiz kasıtlı bir tercihtir. Zira paradigma kelimesi tasavvur, anlayış, yaklaşım gibi diğer alternatif kelimelerin içermediği teknik bir anlam ve arka plan ima etmektedir. Şöyleki: Bu kelimeye teknik anlamı kazandırıp onu bilim felsefesine armağan eden Thomas Kuhn pozitivist bilimde kesinlik iddiasını bu terimle boşa çıkarır. Kuhn'a göre bilimsel hipotez ve teoriler gözlem ve deneyin tümevarımsal ve zorunlu sonuçları değildir. Bu teoriler bilim adamının dış dünyaya bakışını belirleyen ve bir grubun benimsediği bütüncül yorumlardan ibarettir.³ Dolayısıyla paradigma kelimesini oryantalistlerin Arap edebiyat tarihine yaklaşımları sadedinde kullanmamız oryantalist yaklaşımdaki pozitivist izlerini ima eder. Pozitivist rüzgârını arkasına alan oryantalizm Arap edebiyatını deşifre ederek onun insan eliyle üretilmiş bir eser olduğunu ispatlamaya çalışır. Pozitivistin kendine olan aşırı özgüveni ve ötekine yukardan bakması Arap edebiyatının eksen ve ilahi boyutu olan Kur'anı Kerim'i çoğunlukla görmezden gelmeleri ile sonuçlanır. Paradigma kelimesini kullanmamız bu gerçeği çağrıştırmaya maksadına matuftur.

1. ARAP EDEBİYAT TARİHİNİN KISA TARİHİ

Bir bilim dalının ne işe yaradığını bilmek o dalın hangi şartlarda ne zaman ve nasıl doğduğunu, hangi gövdeden ayrıldığını ve hangi mantıkla isimlendirildiğini bilmeyi gerektirir. Bu anlamda Arap edebiyat tarihinin tarihine baktığımızda fazla uzun bir tarih göremiyoruz. Müslüman gelenekte dil ve edebiyatla farklı ilimler ilk yüzyıllardan beri var olmuştur. Fakat bugünkü anlamıyla Arap edebiyatı tarihi şeklinde bir ilim dalı olmamış medreselerde böyle bir ders okutulmamıştır. Bu ilmin doğuşu ilk önce oryantalistlerin eliyle daha sonra ise oryantalizme eklenen Arap araştırmacıların eliyle gerçekleşmiştir.

¹ Yücel Bulut, "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007).

² Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Selahaddin Ayaz (Pinar Yayınları, ts.), 16.

³ Ahmet Cevzici, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 675.

Yeni kurulan Mısır Üniversitesi'nin Arap Edebiyatı alanında okutulacak kitap ihtiyacına binaen 1909 yılında açtığı ödüllü bir yarışma bu konudaki rekabeti artırmış kalite çitasını yükseltmiştir.⁴ Mustafa Sâdık er- Râfiî'nin gazete yazılarının ve eleştirilerinin bu yarışmayı şekillendirip ödül miktarını yükselttiği ve bu babta telif edilen kitapları etkilediği bir gerçektir.⁵ Mısır Üniversitesi'nin kurulmasından çok daha önce biri Muhammed Diyâb tarafından 1900 yılında diğeri Hasan Tevfik el-Adl tarafından 1904' yılında Arap edebiyat tarihi alanında yazılmış iki kitap mevcut olmasına rağmen Mısır Üniversitesinin böyle bir yarışmayı düzenlemiş olması ya bu iki eserin yeterli ve uygun bulunmamasından ya da bilemediğimiz araştırılması gereken bir durum nedeniyledir. Bu yarışma katılıp ödülü alan Corci Zeydân'ın Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye adlı kitabı Mısır ve Lübnan'da bazı yüksekokullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶ Biraz önce işaret ettiğimiz gibi bu kitap alanındaki ilk ve tek kitap değildir. Fakat yazarın kitabın girişinde söylediğine göre bu alandaki Arapça yazılmış ilk çalışmalar kendisine aittir. Kendi çıkardığı Hilal dergisinde 1894 yılında yayınladığı bu çalışmalarda bu ilmi "Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye" diye isimlendiren ilk kişinin yine kendisi olduğu söyler ki bu ayrıntı önemlidir. Gerek yazarın kimliği ve entellektüel eğilimleri gerekse kitabın önsözünde belirttiği hususlar bu tür kitaplara hâkim genel paradigma hakkında ipuçları vermektedir. Rafîî ile Corci Zeydân arasında şahsi bir husumet bulunmaktadır. Bilakis Râfiî, Zeydân'dan "allâme arkadaşımız"⁷ diye övgüyle bahseder. Bu yüzden Râfiî'nin eleştirilerini değerlendirebilmek için Corci Zeydân'ı ve kitabını bir yönüyle oryantalist paradigmayı yansıtan bir kitap olarak ele alıyoruz ve Zeydân'ı ve söz konusu kitabını bu makalenin konusu açısından kısaca tanıtmayı gerekli görüyoruz.

1.1. Corci Zeydân: Yeni Paradigmanın Yerli Temsilcisi

Corci Zeydân 1861 yılında Beyrut'ta Ortodoks mezhebine mensup fakir bir hristiyan ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, dolu dolu bir hayatın ardından 1914'te Kahire'de vefat etmiştir. Geçim meşgalesi ve ilim tahsilini beraber yürütmek zorunda kalan Zeydân'ın farklı eğitim kurumlarında istikrarlı olmayan bir okul hayatı olmuştur. Gazetecilik ve tercümanlık yapan Zeydân İngilizce, Latince, Fransızca ve Almanca'nın yanı sıra İbrânice ve Süryânice'yi de öğrenmiş kendini dil edebiyat ve tarih konularında iyi yetiştirmiştir. Beyrutta misyonerlerden aldığı eğitim ve yabancı dil bilgisi sayesinde Batıya zaten yabancı olmayan Zeydân bazı batı

⁴ Muhammed Saïd el-Iryân, *Hayâtu'r-Rafîî* (el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l- Kübra, 1955), 65.

⁵ Mustafa Sâdık Râfiî, *Tahte Rayeti'l-Kur'an* (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974), 72.

⁶ Şükran Fazlıoğlu, "Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011).

⁷ Râfiî, *Tahte Rayeti'l-Kur'an*, 72.

ülkelerine seyahat etmiş batıyı yerinde inceleyip oryantalistleri ve çalışmalarını yakından tanıma imkânı bulmuştur.⁸

Farklı siyasi, dini ve etnik grupların çekişme alanında doğup büyüyen bu çalışkan ve samimi yazar kendini ilme ve kültüre adanmıştır. Yenilginin ve çekişmenin temel nedeni cehalet ve cehaletten kaynaklanan taassup olduğu için bilgiyi kültürü halk arasında yaymaya çalışmış ilmi ve kültürel çalışmalarını buna göre şekillendirmiştir. Etnik veya mezhebi aidiyetlerini saplantıya dönüştürmeden yenilik ihtiyacını görebilmiş, yenilik çalışmalarında kendi tarihine düşman veya işgalci emperyalizm hayranı olmamıştır. Arap kültürünü benimseyip Arapçaya hizmet etmiş olması ve Osmanlı devletini bölgede zayıflatacak Arap milliyetçiliği politikalarına karşı çıkması içinden çıktığı kesime karşı vefalı olduğunu ispatlamaktadır.

Corci Zeydân bir yönüyle İslam'ın ilk asırlarındaki tercüme faaliyetlerine katılmış bilgileri hatırlatmaktadır. Onu son dönem kültür elçilerinden biri olarak niteleyebiliriz. Araplığına benimsemiş olması ve batı kültürüne ve dillerine aşına olması sayesinde Arap kalkınmasına hizmet etmiştir. Yazmış olduğu Arap Edebiyat Tarihi kitabını ve diğer eserlerini bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Zeydân kitabına edebiyat tarihi ile önemli bir gerçeğe dikkat çekerek başlar ve şöyle der: “Frenkler dil-edebiyat tarihi diye birşeyi rönesanstan önce bilmiyor idiler. Çok geçmeden bu işin farkına vardılar ve bu konuda herbir dilde bir veya birden fazla kitap yazdılar. Daha sonra istişrak faaliyetlerine başladıklarında Arap dilini inceleyip bu dilin edebiyatı hakkında aşağıda bahsedeceğimiz kitapları yazdılar”⁹

Bu girişten sonra Zeydân Arapların diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da kitap yazan ilk millet olduğunu söyler ve terâcim kitaplarını edebiyat tarihinin ilk örnekleri sayar. Nitekim bu kitaplar sadece şahıslardan değil onların eserlerinden ve bu eserlerin konularından da bahseder ve bu kitapların hangi kütüphanelerde bulunduğunu söyler. Yazarlar ve eserlerini konu alan ilk kitap olarak Hicri 377 de vefat eden İbnu'n-Nedîm'in Kitâbu'l- Fihrist'ini sayar. Sonra Taşkoprizâde'nin Miiftâhu's-Sa'âde'sini, Kâtip Çelebi'nin Keşfu'z-Zunûn'unu ve bu kitaba eklenmiş birçok kütüphane kataloğunu, son olarak ta Sıddîk Hasan Han'ın Ebced'ul-'Ulûm adlı eserini sayar.¹⁰

Zeydân'a göre bu kitaplar her ne kadar Arap edebiyat tarihi için kaynak oluştursa da modern anlamıyla bir edebiyat tarihi değildir. Ona göre yeni tarz ilk edebiyat tarihi kitaplarını bir önceki yüzyılın ortalarında Avrupalı müsteşrikler yazmaya

⁸ Muharrem Çelebi, “Corci Zeydân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993).

⁹ Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye* (Matbaatu'l-Hilal, 1936), 1/3.

¹⁰ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*, 1/4.

başlamış sonraki yüzyılın başlarında ise bu çalışmalarını mükemmelleştirmişlerdir. Zeydân kitabı için kaynak aldığı Arapça Fransızca, İngilizce ve Almanca kaynakların en önemlilerini kitabın mukaddimesinin sonunda madde madde sıralar.

Zeydân kitabının başlığında geçen 'edeb' kelimesini lügat anlamının dışında daha geniş bir anlamda kullanarak şöyle der: "Arap dili edebiyatı tarihiyle kasdettiğimiz şey bu dile ait edebi ve ilmi eserler, farklı asırlarda geçirdiği evrelerdir. Veya şöyle de söylenebilir: Bu dili konuşanların akıllarıyla ve kabiliyetleriyle ürettiği ürünlerdir."¹¹

Zeydân gelenekte belirli bir yeri ve anlamı olan 'edeb' terimini batı dillerindeki literatür kelimesini karşılayacak daha geniş bir anlamda ve farklı bir paradigmayla kullanması kendisinin de itiraf ettiği gibi oryantalistlerinkine benzer bir eser yazma hevesinden kaynaklanmaktadır. Kitabını telif etme maksatlarını madde madde sayarken bu hevesin asıl saikini birinci maddede açıkça ifşa eder:

"1-Arapların entelektüel ve sosyal ilerleme yönüyle diğer yüksek milletler arasındaki yüksek yerini göstermek"¹²

Kitap incelendiğinde bu maksadın kitaba sirayet edip onu şekillendirdiği bir yönüyle onu kendi yazdığı tarihi romanlara benzettiği görülmektedir. Biraz önce bahsi geçen yerli ve yabancı kitapları kaynak olarak kullanarak Arap ilim ve edebiyat tarihini hikâye üslubuyla anlatmıştır. Kitabın hedefi hem halkın popüler bilgi ihtiyacını karşılamak hem de Zeydân'ın ideolojisi olan Arap milliyetçiliği bilinci oluşturmaktır diyebiliriz.

1.2. Râfiî: Geleneğin Kalesi

Mustafa Sâdık al-Râfi'î 1881-1937 yılları arasında Mısır'da yaşamış edip, şair ve yazardır. Mısırın ilim geleneği ile meşhur ailelerinden olan Râfiî ilkokuldan mezun olduğu yıl tifo hastalığına yakalanmıştır. Aylarca süren bu hastalığı kalıcı bir ses kısıklığı ve kulak tıkanıklığıyla sonuçlanmış, otuz yaşını tamamlamadan duyma kabiliyetini tamamen kaybetmiştir.¹³ Yaşadığı bu ağır sınav Râfiî'yi hobisi olan ilimden ve edebiyattan vazgeçirmemiş bilakis onu daha fazla bilemiştir. Babasının zengin kütüphanesinde çok zaman geçirdiği ve edebiyat ve belağata doğuştan yatkın olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Mesleki hayatında farklı mahkemelerde kâtiplik görevini üstlenmiştir. Yazılarının ses getirdiği ve kaleminin gücü ile iç siyasette etkili olduğu Mısır Üniversitesinin yukarıda bahsettiğimiz yarışmayı düzenlemesinden anlaşılmaktadır. Gerek ilmî mahiyetli kitapları gerek edebî eserleri hala

¹¹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*, 1/4.

¹² Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*, 1/4.

¹³ İryân, *Hayâtu'r-Rafîi*, 30.

basılıp satılmakta Arap edebiyatının en usta yazarlarından biri vasfını fazlasıyla haketmektedir.¹⁴

Oryantalistlerin Arap edebiyatına yaklaşım tarzına en güçlü eleştiriler Râfî tarafından yöneltilmiştir. Oryantalist paradigmayı deşifre edebilmiş kendi alternatifini ortaya koyarak eleştirilerini ispat etmiştir. Başarısının sırrı Arapçanın kendine özgün üslubunu muktedir bir şekilde kullanabilmesi onu yaşayan bir dil olarak en üst seviyede temsil edebilmesinde gizlidir. Bu temsil gücünü hem mensup olduğu bu kültürün kaynaklarına olan tam inancından hem bu kaynaklar etrafında örülen dil ve edebiyat geleneğine aşinalığından hem de beyân ve belâgate yaratılıştan yatkın oluşundan alır. Arap-İslam medeniyetinin iddialarını sahiplenmiş ve bu iddiaları ustaca savunmuştur. Kendi döneminde Arapçayı en özgün şekilde kullanan kişi oluşunu kendi çağdaşlarından Ahmed Lutfî Es-Seyyid şu sözlerle itiraf etmiştir. “...Râfî’nin üslubu biz müteahhirin arapların düştüğü dil yabancılıklarından (العجمة) azadedir. Onu okuduğum zaman sanki Müberrid’i okuyorum...”¹⁵

2. ELEŞTİRİLER

Arap edebiyat tarihinin müstakil bir dala dönüşmesi Mısır’ın modernleşme faaliyetleri ile paraleldir. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu alanda derli toplu ilk kitapların yazılışı yeni kurulan Mısır üniversitesi’nin bu alandaki kitap ihtiyacı ve bu ihtiyaç için yarışma düzenlemesi ile başlar ve Râfî de kendi kitabını bu vesile ile yazar. Râfî bu alandaki kitapların eleştirisi için müstakil bir kitap yazmamıştır. Kendi kitabının girişindeki eleştiriler ve oryantalist yaklaşımla kendi yaklaşımı arasındaki kıyaslamalar Râfî’nin düşüncesini özetler. Buna ilaveten ‘Tahte Rayeti’l-Kur’an’ adlı kitabında topladığı yazılarında bu konuya atıflar vardır. Daha önemlisi kendi kitabında Arap edebiyatını farklı bir yaklaşımla ele alıp konuları bu yaklaşıma göre tasnif etmesi kendi paradigmasının ve eleştirdiği paradigmanın ana hatlarını belirlemektedir. Bu makalede Râfî’nin eleştirilerini alt başlıklar halinde ele alıp iki paradigma arasında karşılaştırmalar yapacağız.

2.1. Terim Eleştirisi

Râfî’nin ilk eleştirisi Türkçeye de geçmiş olan edebiyat kelimesi üzerinedir. Mısır Üniversitesi’nin yukarıda bahsi geçen yarışma ilanında yazılacak kitabın konusunu “أدبيات اللغة العربية” olarak belirlemiştir. Râfî bunu şu sözlerle eleştirir:

"هذا هو الاسم الذي ضربت به الذلة على كل كتاب عربي وقلمنا يغيرون منه إلا لفظة "أدبيات" يبدلونها بأدب، وإنني لو لم أكن أعرف أن هذا العلم ينقله الضعفة عن موضوعات اللغات الأعجمية

¹⁴ Erol Ayyıldız, “Mustafa Sâdik er-Râfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2006).

¹⁵ İryân, *Hayâtu’r-Râfî*, 69.

ويحتزون مثالها فيه، لعرفت ذلك من ركافة هذه التسمية واختبالها، فلا أدري كيف يجعلونها مع فرط ثقلها عنوانا لأدب اللغة التي توزن حروفها بالالسنة¹⁶

Bu isim (bu alanda yazılmış) her Arapça kitap için küçültücü bir ayıptır. (Düzeltilme yapmak maksadıyla) nadiren 'edebiyât' kelimesini 'âdâb' la değiştiriyorlar. Zayıf yazarların bu lafzı yabancı dillerdeki aslından naklettiklerini bilmeseydim dahi (ibarenin uygunsuzluğunu ibarenin) zayıflığından ve bozuk oluşundan bilirdim. Harfleri dil ile ölçülen bir dilin edebiyatına dile ağır gelen böylesi bir kelimeyi nasıl başlık olarak koyarlar.

Râfiî'nin, üniversite ilanında geçen başlığı bu şekilde eleştirmesinden sonra yazılan veya diğer dillerden çevrilen Arap edebiyat tarihi kitaplarında bu ismin kullanılmadığı görüyoruz ki bu durum Râfiî'nin etkisini ispat eder.

Kanaatimizce 'edebiyât' kelimesinin ihdas edilmesi Râfiî'nin îma ettiği yazarların Arapçayı bilmemelerinden veya bu terimi naklettikleri Batı dillerini bilmemelelerinden kaynaklanmaz. Asıl sebep oryantalist paradigmaya ait literatür teriminin tam karşılığının Arap-İslam paradigmasında olmamasıdır. Bunun bir benzeri bugün Arapçada kullanılan lisanıyyât terimidir. Gelenekte geleneğin kendi içindeki mantığı ve ihtiyaçları için dil ile ilgili farklı ilimler ve bahisler oluşturulmuştur. Fakat bu ilimlerden hiçbiri batı kaynaklı bir terim olan lisanıyyâtı tam olarak karşılamadığı için dil ile ilgili çalışmalar, araştırmalar anlamında bu terim türetilmiştir.

Literatür kelimesinin Arapçaya 'edebiyât' olarak nakdedilmesi iki yönlü bir yuvarlama içerir. Birincisi 'edeb' kelimesinin literatüre karşılık seçilmesidir. Zira gelenekteki edebiyat denen şeyin İbni Haldun'un Mukaddime'sinde işaret ettiği gibi belirli bir konusu yoktur.¹⁷ Dil kabiliyetini geliştirmek maksadıyla okunan bu kitaplarda yerine göre her türlü konuya girilir, her şeyden bahsedilir. Şiir, dil ilimleri Kur'an, hadisi şerifler gibi farklı kaynaklardan alınmış malzemeyle yazılır bu kitaplar. Nitekim Râfiî 'edeb' kelimesinin Arapçadaki kökenini ve anlamsal gelişimini izah ederken bu kelimenin tarihsel üç aşaması olduğunu, ikinci aşamada çocukların geleneksel yazılı ve sözlü kültürle eğitilmesi anlamında kullanıldığı, üçüncü aşamada ise genişleyerek genel kültür anlamında kullanıldığını söyler.¹⁸ Bu yönüyle batı dillerinde literatür denen şeye en yakın kitaplar gelenekteki 'edeb' kitapları olduğu için bu kelimenin yazılı herşeyi kapsayan literatür kelimesinin Arapça karşılığı olarak seçilmiş olması muhtemeldir.

İkinci yuvarlama "edeb" teriminin tam olarak delalet etmediği diğer anlam taşmalarını veya uyumsuzluklarını telafi için nisbet 'ye' si ve çoğul ekiyle kelimenin anlamı daha da genişletilmiş olmasıdır. Râfiî bu uyumsuzluğa farklı bir bağlamdaki

¹⁶ Mustafa Sâdık Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1999), 1/17.

¹⁷ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Târîhu İbni Haldûn*, thk. Halil Şahhade (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 1/763.

¹⁸ Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/22.

şu sözleri ile dikkat çeker: "...Mesela neden astronomi ilminin tarihini edebiyat tarihine dahil ediyorlar ki..."¹⁹

Terim eleştirisi bağlamında düşünülmesi gereken diğer bir ayrıntı edebiyatın Araplığı konusudur. Bilindiği gibi İslam ilim geleneğinde etnik köken vurgusu oldukça sınırlıdır ve bu vurguyla kastedilen şey genellikle dildir. Alet ilmi olarak tasnif edilen dil ilimleri âli ilimlere ulaştıran alet oluşu hasebiyle değerlidir. Bu bağlamda sorulması gereken soru şudur: İbni Haldun'un 'ilmu'l-edeb' olarak isimlendirdiği şeye neden oryantalist çalışmaların doğuşundan itibaren 'Arabî' sıfatı eklenmiştir? Ki bu soru 'Arap aklı' gibi yaygın olarak kullanılan diğer terimler için de sorulmalıdır. Terimlere yansıyan bu etnik vurgu kanaatimizce oryantalistlerin Arap edebiyatının kutsal çekirdeği olan Kur'an'a inkârla veya şüpheyle yaklaşmasından bağımsız ele alınamaz. Yani Arap edebiyatının ilahi bir kökene sahip olup olmadığı oryantalistlerce şüpheli olduğu için veya bu durum onların emperyalist ve dünyevi maksatları açısından önem arzetmediği için bu edebiyatı içinde doğduğu dile ve etnik kökenine izafe etmişlerdir. Daha açık konuşmak gerekirse Allah'ın dini olarak kabul etmedikleri şeyi Arab'ın kültürü olarak tanımlar oryantalistler. Zaten aşağıda da değineceğimiz gibi Batı kendini ve ötekini temelde beşerî ve etnik kökenine göre tarif edip konumlandırır. Zira etnik kökeni önemsizleştiren ve insanları birbirine denk gören sahih bir inançtan mahrumdur Batı.

Sonuç olarak Arap edebiyatı terkihi Arap diliyle üretilmiş edebiyat anlamında yanlış olmayan bir terkiptir. Fakat terimlere yansıyan oryantalist imalar gözden kaçırılmamalıdır.

2.2. Dönem Taksimi Eleştirisi

Râfi'nin oryantalist yaklaşıma yönelttiği dikkat çekici eleştirilerden biri oryantalistlerin Arap edebiyat tarihini Cahiliye, Sadru'l-İslam, Emeviler, Abbasiler ve Son Dönem olmak üzere beş dönemlik bir kalıba sokmalarınıdır. Râfi bu oryantalistlerin bu taksimini Arap diline ve edebiyatının yabancı olmalarına bağlar ve şöyle der:

"على أن المستشرقين فيما أرى لم يختاروا ذلك الوضع إلا لمكان العجمة منهم، إذ لا سليفة لهم في العربية وآدابها"²⁰

"Kanaatime göre müsteşrikler Arapçaya ve edebiyatına aşına olmayıp yabancı oldukları için bu kalıbı tercih etmişlerdir."

Râfi'ye göre bu kalıplar Arap medeniyet tarihini incelemek için uygun olabilir. Fakat Arap edebiyat tarihi için böyle bir tasnif anlamsızdır. Şöyle der:

¹⁹ Râfi, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/17.

²⁰ Râfi, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/17.

"بيد أن تلك العصور إذا صلحت أن تكون أجزاء للحضارة العربية التي هي مجموعة الصور الزمنية لضروب الاجتماع وأشكاله؛ فلا تصلح أن تكون أبواباً لتاريخ آداب اللغة التي بلغت بالقرآن الكريم مبلغ الإعجاز على الدهر..."²¹

"Bu dönemler farklı zaman dilimlerindeki sosyal yapı türlerinden ibaret olan Arap medeniyetinin parçaları olmaya uygundur. Fakat Kuran'ı Kerim ile tüm zamanları kapsayan mucize rütbesine yükselen Arap edebiyat tarihi için uygun değildir."

İktibasdan anlaşılacağı üzere Râfî'ye göre Arap edebiyat tarihi Arap toplumu- nun sosyal ve siyasal yapısına tesir eden olaylardan ziyade toplumun kültürel ve zihni kodlarını belirleyen olaylar ve değişimler dikkate alınarak incelenmeli ve tasnif edilmelidir. Nitekim kendi kitabında oryantalist tasnifi dikkate almamış farklı bir tasnif geliştirmiştir.

Râfî bu eleştiriyi Cahız'dan yaptığı aşağıdaki alıntıyla güçlendirir.²²

"كان التدبير في أسماء الخطباء وحالاتهم وأوصافهم أن نذكر أسماء أهل الجاهلية على مراتبهم، وأسماء أهل الإسلام على منازلهم، ونجعل لكل قبيلة منهم خطباء، ونقسم أمورهم بابا بابا على حدته، ونقدم من قدمه الله ورسوله عليه السلام في النسب، وفضله في الحساب. ولكني لما عجزت عن نظمه وتنزيده، تكلفت ذكرهم في الجملة."²³

Hatiplerin isimleri, halleri ve tarifleri hakkında (tasarladığım) tertip şöyle idi: Cahiliyye dönemindekileri mertebelerine göre saymak, İslam dönemindekileri derecelerine göre sayıp her bir kabilenin hatiblerinden ve durumlarından bölüm bölüm bahsetmek. İlk önce Allah'ın ve Rasûlünün öncelediklerini nesebine göre incelemek. Fakat bu tertibi beceremediğimden genel bir sırayla anlattım.

Râfî Câhız'ın bir benzer itirafı 'Kitabu'l Hayevân'da da yaptığını söyler ve bunu kronolojik sıralamanın yüzeysel bir sıralama oluşuna bir delil olarak kullanır.

Kanaatimize göre Arap edebiyat tarihini beş döneme bölmek Râfî'nin haklı olarak eleştirdiği gibi yerli bir paradigmaya veya sağlam bir teorik gerekçeye dayanmaz. Fakat bu tasnifin pratik faydaları ve gerekçeleri vardır ki bu fayda ve gerekçeler açısından kabul görmüş ve ders kitaplarına girmiştir. Öncelikle bu tasnif çok hacimli olan Arap edebiyat mirasını daha küçük parçalara ayırarak başlangıç seviyesindeki öğrencileri veya araştırmacıları kaynaklar arasında boğulmaktan kurtarmaktadır. Nitekim Câhız'ın başlangıçta böyle bir tasnife niyetlenmesi bu tasnifin doğal bir tasnif olduğunu gösterir. Edebiyatın şekillenmesinde tarihi dönemlerin büyük olsun küçük olsun tesiri olduğu gerçektir. Değil bir milletin edebiyatı tek bir edebiyatçının, bir şairin, bir yazarın sanatı, hayatının bir döneminden diğer dönemine değişmekte, yaşadığı olayların sanatının değişmesinde, gelişmesinde veya gerilemesinde etkisi olduğu görülebilmektedir. Bu yönleriyle Arap edebiyat tarihini

²¹ Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/13.

²² Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/15.

²³ Ebû Usmân Amr ibnü Bahr el-Câhız, *el-Beyan ve't-Tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l- Hilâl, 1423), 1/252.

beş döneme ayırmak teorik bir derinlik içermese de tamamen hakikatsiz ve yanlış değildir.

2.3. Yaş Farkı

Râfiî'ye göre oryantalistler beş dönemli tasnifi kendi edebiyat tarihlerine kıyasla yapmışlardır. Hâlbuki iki edebiyat arasında fark vardır. Râfiî bu önemli gerçeği şöyle dile getirir:

"وأنت خبير بأن الرجال في تاريخ الآداب الأوروبية هم قطعة التي يتألف منها؛ لأنهم متصرفون في اللغة كأنها إنما توضع لعهدهم أو ضاعا جديدة، فكل رجل منهم في طريقته ومذهب فنه علم، أو هو على الحقيقة قطعة متميزة في تركيب التاريخ العقلي"²⁴

İyi biliyorsun ki Avrupa (milletlerinin) edebiyatlarında şahsiyetler o edebiyatın tarihini oluşturan parçalardır. Zira bu şahsiyetler o edebiyatın dilinde tasarruf sahibidir. Öyle ki dil bu şahsiyetlerin dönemlerinde sanki yeni kalıplara dökülüyor gibidir. Herbir şahsiyet bir ekoldür bir semboldür. Veya düşünce tarihinin terkiibini oluşturan müstakil parçalardan biridir.

Râfiî'nin işaret ettiği Arap edebiyatıyla Avrupa milletleri edebiyatları arasındaki fark kanaatimizde cevheri bir farktır. Zira her iki edebiyatın hikâyeleri farklıdır. Şahsiyetlerin Avrupa milletleri edebiyatlarında belirleyici oluşu zannımızca Avrupa dillerinin ve edebiyatlarının Arap edebiyatına kıyasla geç dönemde olgunlaşmasıyla ilgili bir durumdur. Avrupa dillerinin yerel halk dili seviyesinden kurtulup yazılı metinlere sahip resmi dillere dönüşmesi aydınlatma sonrasında aşama aşama olmuştur. Bu milletler dillerini Yunanca ve Latince'den ödünç alarak zenginleştirmişlerdir. Herkesin referans alacağı ortak eski metinler yoktur Avrupalılarda. Kutsal kitapları olan İncil bölgenin üst kültür dili olan Latince'dir ve İncil okumak elitlere mahsustur. Arap-İslam medeniyetinde olduğu gibi her evde okunan ve çocukların dahi ezberlediği kutsal bir kitap veya klasikler eserler yoktur veya oldukça sınırlıdır. Sözlükler geç tarihte ortaya çıkar. Bu yönüyle Avrupa milletlerinde ortak millî diller geç dönemde olgunlaşmıştır ve bu dillerin oluşumunda yazarların belirleyici etkisi vardır.

Arap edebiyatında ise durum tamamen farklıdır. Zira ortak dili belirleyen Arap şiiri eskiden beri vardır. Olgunlaşmış Arap şiirinin tarihi Câhız gibi uzmanlara göre İslamdan önce yaklaşık ikiyüzyıldır. Zirvesine ulaşmış şiir sanatının var olması olgunlaşmış bir kültür dilinin daha o dönemde mevcut olduğunu ispat eder. Daha ötesi ümmî Arapların geliştirdiği bu dilin şiir öncesi köklerinin çok daha eski olduğunu gösterir. Dil açısından o zamanki şiir ve beyan geleneği üzerine inşa edilen Kur'an mucizesi Arap edebiyatını zirveye taşımıştır. İslam ile yazılı kültüre geçilmiş, mevcut gelenek çok daha zenginleşip güçlenmiş, yaratılan miras nesilden nesile aktararak günümüze kadar canlı kalmıştır.

²⁴ Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/16.

Avrupa edebiyatlarında şahsiyetlerin belirleyici oluşunun bir başka yönü bu edebiyatların felsefe ile olan ilişkisidir. Müslüman dünyada düşünceleri belirleyen baskın unsur din ve bir ölçüde dinin farklı disiplinler ve mezhepler altında toplanmış yorumlarıdır. Avrupa tarihinde ise felsefenin ve filozofların etkisi Müslümanlarınkine kıyasla daha fazla belirgindir. Râfî'nin kıyaslamasını bu şekilde anlamak ta mümkündür.

Sonuç olarak Arap edebiyatının nesebi sağlam, kaynakları eski ve köklü ve kalıcıdır. Bu birikimde yazarların bireysel etkisi Râfî'nin işaret ettiği gibi oldukça sınırlıdır. Avrupa edebiyatları ise daha gençtir ve dil değişkendir. Dili belirlemede yazarların etkisi daha fazladır. Bu açıdan iki edebiyat tarihinin aynı metotlar kullanılarak tasnife tabi tutulması isabetli değildir.

2.4. Niyet Eleştirisi

Râfî karşılaştırma sadedinde Arap edebiyatına mahsus bir özelliğe dikkat çekerek şöyle der:

"وذلك لأن في لغتنا معنى دينيا هو سرها وحيثتها، فلا تجد من رجل روى أو صنف أو أملى في فن من فنون الأدب أول عهدهم بذلك، إلا خدمة للقرآن الكريم؛ ثم استقلت الفنون بعد ذلك وبقي أثر هذا المعنى في فواتح الكتب..."²⁵

Dilimizin dini bir özü vardır ki bu öz onun sırrı ve hakikatidir. Edebiyatın başlangıç dönemlerinde kitap yazan veya imla eden veya (bir bilgiyi) rivayet eden her bir kişi bu işi Kur'anı Kerim'e hizmet olarak yapmıştır. Daha sonra farklı ilim dalları müstakilleşmiş ve bu maksadın izleri kitapların başlangıç kısımlarında kalıcı hale gelmiştir...

Râfî'nin dikkat çektiği bu ince ayrıntı oryantalist paradigmayla Müslüman paradigma arasındaki gizli ve derin uçuruma işaret etmektedir. Bu ayrım gözden kaçırılırsa Râfî'nin biraz sonra bahsedeceğimiz diğer eleştirileri anlaşılacaktır. İki paradigma arasındaki uçurumun derinliği niyetlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu farklılığı kavramak Batı edebiyat tarihi çalışmalarının neden, ne zaman ve nasıl başladığını düşünmeyi gerektirir. Nitekim Corci Zeydân gibi Râfî de bu hususa kısaca ve üstü kapalı olarak değinir ve edebiyat tarihinin ilk defa modern felsefenin kurucusu Bacon tarafından tarihin alt dallarından biri olarak tasnif edildiğine dikkat çeker.²⁶

Bu sadette edebiyat tarihi çalışmalarının doğduğu ortama baktığımızda Roma kültürünün, Yunan kültürünün, Hristiyanlığın, Katolikliğin, Endülüs etkilerinin birbiriyle harmanlanıp kuzeyden gelen ilkel Cermen kabilelerini aşilayarak medenileştirdiği Avrupa kıtasında kaosun, savaşın, çekişmenin eksik olmadığını görüyoruz. Böylesi bir ortamda tarih araştırmaları bir yönüyle kimlik ve aidiyet arayışıdır. Kinin, öfkenin, savaşın ve rekabetin hâkim olduğu bir ortamda süren aidiyet ve

²⁵ Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/16.

²⁶ Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/13.

kimlik arayışı öteki kavramını ister istemez doğurmuştur. Dolayısıyla Avrupalıların yazılı herşeyi kapsayan literatür araştırmalarının hedefi kendi köklerini araştırmak, sahip oldukları kültürün bileşenlerini tesbit etmek ve kendilerini ötekenden ayırdeden unsurları belirlemektir. Tarih araştırmalarında bu ana paradigmayla hareket eden Avrupalıların İslam medeniyetine ve tarihine yaklaşımları pek farklı olmamıştır. Bu yüzden oryantalistlerin doğu üzerine çalışmaları en genel anlamıyla ötekinin birikimi hakkında yapılmış bibliyografya çalışmalarıdır. Ötekinin iddialarını, eksiğini ve fazlasını bilip deşifre etmek için yapılan bu faaliyetler üst siyasi odakların dikte edip fonladığı zorunlu ve planlı faaliyetlerdir. Öğrenme merakı, hakikati arama, farklı milletlere veya dinlere ilgi duyma gibi saikler bireysel ve cüz’i tesirlere sahiptir ve oryantalizmin yönünü ve paradigmasını belirlemek için yeterli değildir.

2.5. Reaksiyoner Taklit

Tekrar vurgulamak gerekir ki Râfiî’nin eleştirileri şahısların kültürel ve dini mensubiyetlerinden ziyade çalışmaların paradigması ve derinliği ile ilgilidir. Gerek oryantalistlerin çalışmaları gerek Arap yazarların çalışmaları Râfiî’nin eleştirilerinden nasibini alır. Zira bu çalışmalar yerli paradigmanın ana bileşeni olan Kur’anı Kerim’e hizmet gayesini ıskalamıştır. Nitekim Corci Zeydân’ın kitabındaki birinci gayesinin Arapların entelektüel ve sosyal ilerleme yönüyle diğer yüksek milletler arasındaki yüksek yerini göstermek²⁷ olduğunu ilk edebiyat tarihi kitaplarının yine Araplara ait olduğuna dikkat çekerek övündüğünü yukarıda nakletmiştik. Ki bu gaye Zeydân’a mahsus değildir. Mesela Şevki Dayf da kitabının önsözünde “edebiyatımızın ve edebiyatçılarımızın ayrıntılı tarihi mufassal olarak yazılmadığı için” diyerek bu alanda milliyetçi motivasyonla kitap yazdığını ifşa eder.²⁸

Esasen bu kitapların ortaya çıkış dönemi dikkate alınırca bu durumda bir garabet yoktur. Zira Batı işgali altındaki o günkü İslam dünyası mağlubiyetin tesiriyle bugün de hala devam eden bir kimlik krizi yaşamaktadır. Bu krize karşı önerilen çözümlerden biri veya çözümün bir parçası milliyetçiliktir. Milliyetçilik kendi kültürüne ve tarihine sahip çıkıp onunla övünmeyi gerektirir. Bu yönüyle Arap edebiyat tarihi kitapları hareket noktası emperyalist işgalle rekabettir. Fakat bu rekabet Râfiî gibi istisnalar hariç oryantalistleri taklitten kendini alamamıştır. Bu yönüyle Râfiî’nin yerli ile yabancı arasındaki paradigma farkına dikkat çekmesi hayati bir öneme sahiptir.

Burada akla şöyle bir soru gelmektedir ki bu soru Râfiî’nin eleştirilerine bir değer biçer. Soru şudur: Bir taraftan oryantalist paradigmayı eleştirmek, diğer taraftan oryantalist paradigma eliyle doğan bu alanda eser vermek bir çelişki değil midir?

²⁷ Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lugati’l-Arabiyye*, 1/4.

²⁸ Şevki Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabi*, ts., 1/5.

Veya yerli paradigmanın ana bileşeni olan Kuranı Kerim'e hizmet etmek yeni bir alan olan Arap edebiyat tarihi alanında nasıl mümkün olur?

Bu soruya iki yönden cevap verilebilir. Birincisi yazarlar kitaplarında neye hizmet ettiklerini açıkça söylemişlerdir. Mesela Corci Zeydân Arap kültür tarihine hizmet etmek gayesi güttüğünü açıkça söyler. Râfî ise Kuran'a hizmet maksadının geleneğe hâkim paradigma olduğuna dikkat çekerek bu maksadı benimser. Oryantalistlerin ise ne İslam inancını desteklemek ne de Arap kültürüne hizmet etmek gibi bir maksatlarının olmadığı açıktır.

Farklı maksatların tek bir çalışmada bir araya gelmesi imkânsız değildir. Bir çalışma hem Arap kültür tarihine hem Kuranı Kerim'e hizmet edebilir. Mesela Fuat Sezgin kimi oryantalistlerin cahiliyye dönemi Arap şiiri'nin uydurma olduğu iddialarını bu alandaki hacimli ve ciddi çalışmaları sayesinde çürütmüştür ki bu çalışmalar sonuçları itibarıyla Kur'anı Kerim'e büyük bir hizmettir. Fakat yazarların niyetleri ne olursa olsun Arap edebiyat tarihinin neye ne kadar hizmet edeceğini bilmek Arap edebiyat tarihinin İslam ilim geleneğine hangi yönden intisap ettiğini bilmekle mümkündür ki İbni Haldun mukaddimesinde bu sorunun cevabını bulabiliriz.²⁹

Arapça ilimlerini dört sınıfa ayıran İbni Haldun edebiyatı sonuncu olarak zikreder. Bu ilimler değerini Kuran'ı Kerim'in ve nebevi sünnettini Arapça oluşundan alır. Şeriat ilmini bilmek isteyen kimse Arapçayı ve Arapçayla ilgili bu ilimleri bilmek zorundadır ki bu gerçek Râfî'nin yukarıda naklettiğimiz 'geleneğin her türlü kitabı Kur'an'a hizmet maksadı taşır' yorumu ile örtüşmektedir.

Bahsi geçen dört ilim farklı derecelerde önem arzederler ve ilk sırada nahiv ilmi yer alır. Cümlelerin öğrelerini bilmek nahiv bilgisi sayesinde olduğundan nahiv en önemli dil bilimidir. Aslında sözlük bilgisi anlamına gelen ilmu'l-luğa da nahiv kadar önemlidir. Fakat kelimelerin sözlük anlamları büyük ölçüde bilinmektedir ve değişmemiştir. Hâlbuki nahiv böyle değildir. Zira ammice zamanla yaygınlaşmış Arapça cümlede neyin özne neyin yüklem olduğunu belirleyen irab işaretleri günlük dilde kaybolmuştur. Öğrenilmesi ayrıca bir eğitim gerektirmektedir. Dil ilimlerinden üçüncüsü olan beyan ilminin konusu ise nahiv ve lügat kaidelerine uygun cümlelerin belagat değerinin belirlenmesidir. Bu ilmin nihai hedefi ise belagatça en yüksek söz olan Kur'anın 'ı'cazını anlamaktır.

Dördüncü dil ilmi olan edebiyata gelince, bu ilmin belirli bir konusu veya ispatlanacak önermeleri yoktur. Bu ilim İbni Haldun'a göre sadece semeresi için tahsil edilir ki semeresi dil melekesi ve beyan yeteneği kazanmaktır. Bu maksatla yazarlar yüksek seviyeli şiirlerden, seci'lerden, bir takım lügat ve nahiv konularından seçtiklerini bu kitaplarda toplarlar. Özet olarak edebiyat kitapları öğrencilerin

²⁹ İbn Haldûn, *Târîhu İbni Haldûn*, 753-764.

dil ve üslup gelişimlerinde kullanılacak malzemeyi bir araya toplayan kitaplardır. Zaten edeb kelimesinin geleneksel kültür ve bu kültürün yeni nesillere aktarılması anlamları taşıdığına yukarıda işaret etmiştik.

İbni Haldun'un tasnifinde dikkat çeken husus 'edeb' ilminin Kur'an'a hangi yönden hizmet ettiği net olmamasıdır. Lügat ilmi Kuran'ın teker teker kelime anlamlarını, nahiv ilmi kelimelerin oluşturduğu cümlelerin anlamını, beyan ilmi cümlelerin mucizevi yönünü anlamaya yardım eder. Fakat edebiyat ilminin belirli bir konusu veya ispat edeceği önermeleri olmadığı için Kuran'a doğrudan hizmet etmez. Bilakis Kurana hizmet maksadıyla oluşturulmuş disiplinlerden malzeme seçerek öğrencinin dil melekelerini geliştirmeye yarayan bir alandır. Yani edebiyat Kuran'a hizmet etmekten ziyade öğrencinin dil melekelerini ve beyan kabiliyetini geliştirmek suretiyle bireye hizmet eden bir ilimdir. Edebiyat ilminin bireye hizmet etmesine paralel olarak edebiyat tarihi de daha çok Arap kültürüne hizmet eder. Kur'an'a hizmet etmesi ancak dolaylı yollardan olabilir. Râfiî'nin Arap edebiyat tarihi kitabı bu babta bir istisnadır. Üç ciltlik kitabının ikinci cildini Kur'an'ın i'câzına ve nebevi belagata tahsis etmesi, dil ve edebiyat tarihini farklı bir yaklaşımla ele alması Râfiî'nin bu ilmi Kur'an'a hizmet paradigmasına uygun bir kalıba dökme çabasının en basit delilidir.

2.6. Pratik Fayda Eleştirisi

Râfiî müsteşrikleri ve onları taklit eden yerli yazarları edebiyat tarihi kitaplarını yerli yersiz malumatla doldurmakla eleştirir. Pratik faydası dikkate alınmadan aktarılan bu malumat yığını bu baktaki kitapların bir taraftan vefat sicillerine diğer taraftan gelenekte zaten mevcut olan fihrist kitaplarına benzetmiştir. Bu kitapların yazarlarını bulduğu her taşta tarihi eser muamelesi yapan arkeoloğa benzetir. Veya yazıları kabir taşlarındaki yazılara benzetir.³⁰ Şöyle der:

"إن صنيع أولئك "المستشرقين" وهؤلاء "المستغربين" لا يعتبر في حقيقة التأليف إلا توسعا من ضيق، وتوفيرا من قلة، وإغراقا في الحشد والاجتلاب؛ والفرق بعيد بين علم يورد منه المؤلف إشباعا لكتاب، وبين كتاب يفرد به إشباعا للعلم نفسه..."³¹

Telif değeri açısından müsteşriklerin ve batıcıların çalışmaları dar bir şeyi genişletmek, az bir şeyi çoğaltmak, ne var ne yok toplayıp yığmaktan başka bir şey değildir. Hâlbuki bir kitabın hacmini şişiren malumat ile ilmi (irfanî) besleyen bilgi arasında ciddi fark vardır.

Râfiî'nin bu eleştirisinin abartılı olduğu düşünülebilir. Fakat İslam ilim geleneğinin Kur'an'a hizmet merkezli olduğunu dikkate alırsak bu eleştiri yersiz değildir. Zira yukarıda işaret ettiğimiz gibi geleneksel paradigmanda ilimler araçtır. İlimlerin varlık sebebi ilahi mesajın anlaşılması, bu mesajın dış dünyaya aktarılması, içerdiği

³⁰ Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/9.

³¹ Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/16.

iddiaların ispatı gibi gayelere hizmet etmektir. Bu durum ilimlerin hacmini ve içeriğini sınırlar.

İlmin araç olduğunun unutulup onu amaç haline getirilmesi Râfiî'ye göre sadece edebiyat tarihi kitaplarına mahsus bir kusur değildir. İslam geleneğinde telhis, haşiyeye, talikat, ihtisar türü kitaplar ilmin olduğu gibi öğrenilmesiyle yani eleştirilmeden, maksadının sorgulanmadan, ezberci bir yaklaşımla okunmaya başlamasıyla zuhur eder ki bu durum Râfiî'ye göre İslam ümmetinde akıl iktidarını ve istiklalini kaybettiğinden beri yaygınlaşmıştır.³²

SONUÇ

Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan oryantalist çalışmaların nihai hedefi Doğu'yu istila etmektir. Öğrenme merakı, başka milletlerin tarihlerine, dinlerine, kültürlerine ilgi duyma, hakikati arama, gibi etkenlerin ikinci planda kaldığı bu çalışmalar üst siyasi odakların dikte edip fonladığı planlı faaliyetlerdir. Karşıdakini etraflıca tanımak üzere yapılan bu çalışmaların asıl amacı karşıdakini siyasi ve ekonomik faydalar doğrultusunda kontrol etmektir. Bu yönüyle oryantalizm çok isabetli bir benzetmeyle emperyalizmin keşif kolu ve lojistik destekçisi olarak nitelendirilmektedir. Emperyalizm toprakları işgal ederken oryantalizm zihinleri esir alır. Toplumların çekirdeğine girip onları dönüştürmeyi hedefler. Emperyalizmin başarısı ve bekası oryantalizmin başarısına bağlıdır. İşgalin faydalı, işgalcinin üstün, işgal edilenin eksik ve geri olduğuna yerli ve yabancı halkları ikna etmek oryantalizmin ihtisasıdır. Dolayısıyla oryantalizm çözülmeden emperyalist işgal bertaraf edilemez. Oryantalizmin imalarını deşifre edemeyen yerli bir aydın farkında olmadan oryantalizme hizmet edebilir.

Bu bağlamda Mustafa Sâdık al-Râfiî'î oryantalizme karşı tavır takınıp kendi ihtisası çerçevesinde oryantalizme hayran olmayıp bilakis onu eleştirebilen bir edebiyatçı ve âlim olarak dikkat çekmektedir. Râfiî'nin eleştirileri birkaç başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki Türkçeye de geçmiş olan edebiyat kelimesi üzerinedir. Esasında oryantalist paradigma ile geleneksel Arap-İslam paradigması arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan bu terim sorununda Râfiî'nin eleştirisinin tesiri olmuştur. Râfiî'nin eleştirisinden sonra bu terimin tedavülden kalkması bu tesiri ispat eder. Rafiinin diğer bir eleştirisi oryantalistlerin Arap edebiyat tarihini Cahiliyye, Sadru'l-İslam, Emeviler, Abbasiler ve Son Dönem olmak üzere beş döneme taksim etmeleridir. Râfiî bu taksimi oryantalistlerin Arap diline ve edebiyatına yabancı olmalarına bağlar. Râfiî'ye göre bu taksim Arap medeniyet tarihini incelemek için uygun olabilir. Fakat Arap edebiyat tarihi için böyle bir taksim anlamsızdır. Oryantalistlerin kendi dil ve edebiyat tarihlerine kıyasen ürettikleri bu yüzeysel taksim Arap edebiyat tarihini incelemede yetersizdir. Zira Râfiî'ye göre "Her milletin ede-

³² Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1/17.

biyat tarihi o milletin edebi olaylarına göre taksim edilmelidir.” Diğer önemli bir eleştiri pratik faydanın göz ardı edilerek edebiyat tarihi kitaplarının yerli yersiz malumatla doldurulmasıdır. Pratik faydası dikkate alınmadan aktarılan bu malumat yığını bu alandaki kitapları bir taraftan vefat sicillerine diğer taraftan gelenekte zaten mevcut olan fihrist kitaplarına benzetmiştir. Râfî bu kitapların içeriğini kabir taşlarındaki yazılara benzetirken, yazarları bulduğu her taş tarihi eser kabul eden arkeologlara benzetir. İslam ilim geleneğinin Kur’an’a hizmet merkezli olduğu gerçeğinden hareketle bu eleştirinin isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Zira geleneksel paradigmadaki ilimler araçtır. İlimlerin varlık sebebi ilahi mesajın anlaşılması, bu mesajın dış dünyaya aktarılması, içerdiği iddiaların yaşayan insanlar için ispatı gibi gayelere hizmet etmektir. Geçmişin bilgisi yaşanan hayata yaptığı hizmet kadar değer kazanır. Bu durum ilimlerin hacmini ve içeriğini sınırlar.

Dar anlamıyla Arap edebiyatı çok eski olmakla birlikte bu edebiyatın tarihi hakkındaki yapılan çalışmalar nispeten yenidir. Mevcut yazılı kaynakların bir dökümünü yapmak maksadıyla oryantalistler tarafından yazılmış bibliyografya türü kitapların öncülük ettiği bu alan Arap yazarların eliyle geçmişini tanıma, kendini tanımlama çalışmalarına evrilmiştir. Bu tür çalışmaların gelenekteki rical, terâcim ve fihrist kitaplarından çok farklı bir içeriği ve derinliği yoktur. Bu çalışmalarla aynı kategoride değerlendirilen Râfî’nin “Târîhu Âdâbi'l-'Arab” kanaatimizce istisnai bir eserdir. Bu eserde yazar Arap edebiyat tarihini bu edebiyatın varlık sebebiyle ilişkilendirir. Ona göre Arap edebiyatı tesadüfen oluşmuş bir birikim değildir. Bilakis bu edebiyata ilahi mesaja zemin ve beşik olmak takdir edilmiştir. Râfî bu ilahi senaryoyu destekleyen deliller bulmak için kitabının ilk kısmında Arap kavmini inceler. Bu kavmin fiziki ve ruhsal özelliklerini, yaşadığı coğrafyayı, kabile ve sosyal sınıflarını ve sosyal sınıfların birbiriyle etkileşimini ve tüm bunların Arap kültürünü ve dilini şekillendirmedeki etkilerini sorgulayıp araştırır. Daha sonra Arap dilinin özelliklerini daha dar bir çerçevede mercek altına alır. Bu dilin nasıl üretildiğini, kimler tarafından şekillendirildiğini, lehçelerini, diğer dillerle etkileşimini, geçirdiği farklı evreleri, ammicenin yaygınlaşmasıyla bozulup zayıflamasını farklı başlıklar altında inceler. Başlangıçta ümmi olan Araplarda ilim geleneğinin doğup gelişmesini, bu geleneğin sahip olduğu imkân ve araçları rivayet ve râviler başlığı altında inceler. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Râfî tüm bunları Kuran mucizesinin nasıl doğduğunu ve nasıl korunup nesilden nesile aktarıldığını makul ve anlaşılır bir zemine oturtmak için yapar. Bu teorik hazırlıktan sonra kitabın ikinci cildinde Kur’an’ı incelemeye alır. Kuran’ın tedvininden, kıraat farklılıklarına, belagatından ses ahengine kadar birçok konuyu akla gelebilecek şüphelere cevap verecek şekilde ayrıntılı olarak tahlil eder. Bir sonraki bölümde ise nebevi belagatı ele alır. Üçüncü ciltte ise Arap edebiyatının kökünü ve özünü temsil eden Arap şiirini çok ayrıntılı bir şekilde inceler.

Özetle Râfiî Arap edebiyat tarihini İslam ilim geleneğine hâkim paradigmaya göre ele alıp ümmi bir toplumun ilahi bir kitap rehberliğinde bir medeniyete nasıl evrildiğinin gerçekçi hikayesini dil ve edebiyat köşesinden bakarak anlatır. Bir millete ait beşerî bir edebiyatın Kuran mu'cizesine nasıl malzeme ve zemin olduğu hakkında birçok ipucu veren bu kitap kanaatimizce Arap edebiyatı okurlarının ve araştırmacıların başucu kitaplarından biri olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ayyıldız, Erol. “Mustafa Sâdık al-Râfi‘î”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/353-354. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Bulut, Yücel. “Oryantalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/428-437. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Câhız, Ebû Usmân Amr ibnü Bahr el-. *el-Beyan ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l- Hilâl, 1423.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Çelebi, Muharrem. “Corcî Zeydân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/69-71. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-Edebi'l- Arabî*, ts.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 87. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Iryân, Muhammed Saîd. *Hayâtu'r-Rafîî*. el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l- Kübra, 3. Basım, 1955.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed. *Târîhu İbni Haldûn*. thk. Halil Şahhade. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1988.
- Râfiî, Mustafa Sâdık. *Tahte Rayeti'l-Kur'an*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 7. Basım, 1974.
- Râfiî, Mustafa Sâdık. *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999.
- Said, Edward. *Oryantalizm*. çev. Selahaddin Ayaz. Pınar Yayınları, 4. Basım, ts.
- Zeydân, Corci. *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*. Matbaatu'l-Hilal, 3. Basım, 1936.